

El delit del dialecte: un passeig per la situació italiana

per Caterina Briguglia

A la veïna Itàlia, sembla que el dialecte no perilla de mort. Ans al contrari, lluitant contra una dialectofòbia imperant durant molt de temps, avui dia destaca com a recurs expressiu cada cop més viu. Ho demostren les tendències de la música i del teatre contemporanis, i encara més del cinema que, del neorealisme ençà, ha atorgat al repertori dialectal el paper de coprotagonista.

Juntament amb la gran pantalla, la literatura contemporània es fa més que mai portaveu d'aquesta tendència. El crític literari Gianfranco Contini va afirmar encertadament que «la literatura italiana es l'única gran literatura nacional, la producció dialectal de la qual fa visceralment, inseparablement, cos amb el restant patrimoni» (Gadda, 1971: 262). I és cert que avui dia comptem amb nombrosos exemples d'autors que empren en la seva obra totes les varietats lingüístiques del repertori nacional; escriptors que necessiten expressar-se en la seva llengua originària, la varietat autòctona parlada i sentida des de la infància, o que duen a terme una hàbil mescla de dialecte i llengua estàndard. Seguint el plantejament de Luigi Pirandello, el dialecte s'afirma en la veu dels sentiments, de la infància, de la realitat afectiva amb els seus matisos i les seves emocions. En la llengua estàndard, en canvi, predominen la lògica i una visió de la realitat més objectiva. El teixit híbrid que deriva de la barreja d'aquests dos codis constitueix l'especificitat de cada autor, la veu que tria per expressar la seva pròpia visió del món i que, a vegades, esdevé el tret més innovador i interessant de la seva creació.

Escriptors com ara Erri de Luca, Simonetta Agnello-Hornby, Michela Murgia i Salvatore Niffoi (tot i que els dos últims barregen l'italià i el sard, és a dir, oficialment dues llengües), entre d'altres, construeixen un llenguatge literari destinat a un públic ampli, però que no renuncia a introduir pinzellades dialectals, en alguns casos més consistents que en d'altres. I, certament, és el cas per excel·lència del conegudíssim Andrea Camilleri (guanyador, a Barcelona, del IX Premi Pepe Carvalho), creador d'un llenguatge literari híbrid, on el dialecte adquireix un paper de protagonista absolut. La seva gran intuïció consisteix justament en el fet d'haver entès que ja ha desaparegut qualsevol tabú social sobre el dialecte i que és possible una col·laboració entre totes les varietats; la seva genialitat, en la capacitat d'aconseguir un equilibri perfecte entre tots els elements, creant un llenguatge personalíssim, mitjançant el qual ha esdevingut una de les veus més originals de la narrativa italiana contemporània.

Prescindint del pes i de l'ús que facin aquests escriptors de les varietats dialectals, tots demostren que el nefast vaticini de Pier Paolo Pasolini no s'ha complert. Efectivament, el 1975, en una de les últimes entrevistes, realitzada per Lorenzo Mondo, Pasolini afirmava que la lluita del dialecte per oposar-se a l'homogeneïtzació i a l'anivellament de la cultura italiana era una batalla perduda, i en

pronosticava una mort definitiva (Naldini, 1992: 355). Afortunadament no ha estat així. I no ho veiem només en la creació literària, sinó que per damunt de tot aquest diagnòstic de bona salut es manifesta en la vida real. L'última enquesta de l'Istituto di Statistica Italiano, realitzada el 2007, informa que en la població italiana, avui dia, ha disminuït l'ús exclusiu del dialecte, sobretot entre els joves, a favor de la llengua italiana; però, alhora, ha augmentat considerablement l'ús, en els contextos més quotidians i familiars, de la barreja d'italià i dialecte. Vènet i Sicília resulten ser les regions on més es conserva el dialecte, i en general al sud més que no pas al nord.

Però, de què parlem quan parlem dels dialectes d'Itàlia?

El significat de la paraula 'dialecte' és molt diferent del que té, per exemple, a Catalunya. A Itàlia, es parla de dialectes constitutius perquè tots i cadascun d'ells deriven de l'arrel comuna llatina, en la seva forma parlada o 'vulgar', i es van desenvolupar al llarg dels segles amb trets diferencials gràcies a la influència de les llengües autòctones de cada regió. La llengua italiana, com és sabut, deriva només d'un d'aquests diversos dialectes del territori, el toscà. Tot i així, històricament, a Itàlia, s'ha atribuït a les varietats un estatus de dialecte, amb independència dels seus trets definitoris i de les seves qualitats intrínseques. De fet, molts dels estudiosos coincideixen a afirmar que des del punt de vista lingüístic no hi ha diferències entre llengua estàndard i dialecte. I que només podem marcar diferències de caire social, és a dir, pel que fa a la quantitat de parlants i d'extensió d'ús en l'esfera institucional i pública. Hi ha qui diu que l'estàndard és «un dialecte que ha fet carrera» (Vignuzzi, 2011), fent referència a la carrera literària del toscà; o com diu el cèlebre aforisme: «una llengua és un dialecte amb l'exèrcit i la marina militar». Sigui com sigui, la situació italiana deixa clar que la distinció entre llengua estàndard i dialecte deriva d'una qüestió de naturalesa sociopolítica, i no purament lingüística. I per conseqüència, posa en relleu la qüestionabilitat de tal assignació, amb els seus conseqüents usos, judicis i, sobretot, prejudicis socials.

Quant a repertori, les classificacions realitzades, a partir dels catorze dialectes identificats per Dant en el *De vulgari eloquentiae* (1303-1304), fins arribar als nostres dies, són moltes i es basen en criteris diferents, des del lingüístic, fins a l'ètnic, al geogràfic o a l'històric. El panorama dibuixat és més que mai complex. I encara més si tenim en compte el fenomen dels anomenats «italians regionals», una varietat —que molts consideren el vertader italià— que deriva justament del fet que la llengua italiana s'ha estès en regions on anteriorment es parlava només el dialecte.

Als Països Catalans la situació lingüística és ben distinta. A diferència de l'italià o de l'espanyol, que deriven respectivament del toscà i de l'espanyol de Castella, el català normalitzat i literari no deriva només d'un dialecte: es basa en la variant central, però hi acull i en respecta les altres dues a terme una operació d'integració i síntesi lingüística. Es tracta, doncs, d'una varietat supradialectal. Així, mentre a Itàlia parlem de dialectes constitutius, en el cas del català trobem que la majoria de les varietats diatòpiques són consecutives, és a dir, que deriven del català del Principat, el nucli originari. Es tracta, per tant, del resultat d'una colonització, repoblació o transferència efectuada en una determinada època històrica, en particular durant la Reconquesta.

Una conseqüència important d'aquesta diferència és que els dialectes catalans, tot i que tenen trets ben marcats, sobretot pel que fa a la vocalització i a la conjugació verbal, són gairebé tots intel·ligibles entre ells. En conjunt, tenint en compte l'extensió del territori en el qual es parlen aquests dialectes, i la quantitat dels seus parlants, es pot dir que estan caracteritzats per una forta homogeneïtat estructural. En canvi, al cas italià, entre un dialecte i un altre, i també entre l'estàndard i qualsevol dialecte, hi trobem la mateixa diferència i distància que podríem observar entre dues llengües romàniques. Aquest tret diferencial pot tenir conseqüències molt importants en la pràctica traductora, perquè l'homogeneïtat lingüística del català pot oferir al traductor la possibilitat de remetre a les varietats sense perjudicar la intel·ligibilitat del text. En canvi, a Itàlia,

només alguns dels dialectes gaudeixen d'aquesta condició de comprensibilitat, aquells dialectes (com ara el sicilià, el napolità o el romà) que una tradició literària forta o el cinema han contribuït a fer comprensibles per la majoria dels parlants de la península (o almenys en les seves formes estereotipades i simplificades). I mentre els escriptors tenen completa llibertat en l'elecció del seu estil i del contingut de la seva obra, i poden triar lliurement si volen recórrer a un llenguatge pastitx de no immediata intel·ligibilitat, el traductor, és, en major o menor mesura, el seu «esclau» i, com a tal, difícilment pot introduir de manera justificada varietats dialectals no comprensibles per a tots els lectors. De fet, els traductors italians rarament posen un dialecte en boca dels personatges. O, si més no, ho fan menys sovint que els traductors catalans.

Pel que fa al tema sociolingüístic, una altra diferència important entre el sistema italià i el català consisteix en el fet que a Itàlia els protagonistes de la diglòssia o bilingüisme són la varietat estàndard i els dialectes regionals. En canvi, als Països Catalans aquests conceptes s'apliquen a la relació entre el català i l'espanyol, subjectes d'allò que per a molts lingüistes és un vertader conflicte i que, al llarg dels segles, i dependent de factors polítics i socials, ha patit canvis alterns a favor d'una o l'altra llengua. És interessant notar que aquest bilingüisme es reflecteix també en la producció literària, on alguns escriptors catalans escriuen tant en espanyol com en català, excepcionalment barrejant totes dues llengües en una mateixa obra.

Del contacte amb l'espanyol, deriven també totes les varietats socials del català, ja sigui per la inclusió de trets propis d'aquesta llengua o pel seu rebuig a ultrança. Aquestes tenen un protagonisme molt marcat en la literatura catalana, tant autòctona com traduïda. Per exemple, molts escriptors i traductors recorren al xava quan volen marcar un personatge per la seva procedència popular. En canvi, a causa de la diferent evolució històrica de la llengua, i també de les característiques pròpies de les comunitats en contacte, en italià no hi ha varietats socials clarament identificables, a banda de l'italià popular. O, en tot cas, les varietats socials estan estrictament lligades a la dimensió diatòpica. La històrica qüestió de la llengua remet només a les variants diatòpiques, que seran per tant les protagonistes dels llenguatges literaris marcats.

El lloc per excel·lència de la variació ha estat sempre el diàleg, on exerceix el paper de mostrar els trets dels personatges o les seves característiques socials o regionals, deixant que parlin tal com ho farien en la realitat. Tot i així, molt sovint podem trobar la llengua no estàndard en la mateixa veu del narrador, que vol identificar-se amb els personatges i indicar que és part del mateix món i no un observador distant; o que la fa servir senzillament perquè la considera més expressiva que la llengua estàndard, i vol donar més color o un toc de comicitat a la narració. Aquesta barreja de codis lingüístics fa que la traducció d'obres d'aquest gènere es presenti com un repte molt difícil per al traductor que vulgui transmetre al lector tota la frescor i l'originalitat de la narració. Així que, davant l'arribada creixent d'escriptors italians paladins d'una llengua literària multicolor, només queda una recomanació per als professionals: traductors catalans arromangueu-vos les mànigues i preneu el toro per les banyes!

Bibliografia

- Gadda, Carlo Emilio. *La cognizione del dolore*. Amb un assaig de Gianfranco Contini. Torí: Giulio Einaudi editore, 1971.
- Grassi, C.; Sobrero, A. A.; Telmon, T. *Fondamenti di dialettologia italiana*. Bari: Editori Laterza, 1997.
- Grassi, C.; Sobrero, A. A.; Telmon, T. *Introduzione alla dialettologia italiana*. Bari: Editori Laterza, 2003.
- Marcato, Carla. *Dialetto, dialetti e italiano*, Bolònia: Il Mulino, 2002.
- Naldini, Nico. *Pier Paolo Pasolini. Una vida*. Traducció de Mercedes de Corral. Barcelona: Circe Ediciones, 1992.